

Трансформаційні процеси в дошкільній освіті першої половини ХХІ століття : колективна монографія. Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я.М. 706 с. 405-428.

Волженцева, І.В. (2020). Психолінгвістичний розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами онтомузикотерапії. Психолінгвістика в сучасному світі – 2020. *Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 22-23 жовтня 2020 р.)*. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 308 с.

Волженцева, И.В. (2017). Развитие эмоционально-выразительной стороны речи дошкольника средствами онтопсихологической музыкотерапии. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровская Я. М. 22 (1). 26-42.

Волженцева, И. В. (2011). Теория и практика оптимизации психических состояний студентов в учебной деятельности средствами музыкального воздействия: монография. Макеевка: МЭГИ, Донецк: Донбасс. 227 с.

Просодика і екстралінгвістика (2019). Режим доступу: https://studopedia.net/6_99612_prosodika-i-ekstralingvistika.html

Екстралінгвістичні чинники, що впливають на успішність мовного спілкування (2018). Режим доступу: <http://jur-cademy.kharkov.ua/news/8767/>

ДІАЛОГІЧІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ВЗАЄМОДІЇ

Гриценко Л.І.
Grytsenok Liudmyla Ivanivna,
науковий співробітник лабораторії психології спілкування
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
ORCID ID 0000-0002-0055-2185
lugm.gri@gmail.com

Вступ. Розробка соціально-психологічних технологій, покликаних забезпечити підтримку освітніх реформ всіма учасниками освітнього процесу,

привернула інтерес науковців до діалогу як форми конструктивної взаємодії. На думку відомого українського соціального психолога В.О. Васютинського (2009) саме конструктивність взаємодії взагалі є ознакою оптимального функціонування спільноти як складної соціальної системи, здатної до змін. Серед ознак конструктивності взаємодії передусім такі, що дозволяють прийти до порозуміння (узгодження семантичних значень задіяних слів чи наукових термінів, порозуміння на рівні перцепції одне одного у вербальному та невербальному планах тощо) (Сорокін, 1992). Причому критерієм оцінки результату виступає факт прирощення чи, принаймні, збереження ресурсу у учасників взаємодії. Бо взаємодія, яка зменшує ресурс хоча б когось із її суб'єктів не може вважатися конструктивною (Шаблінський, 2003, с. 140). У цьому контексті нас цікавить не скільки процесуальна складова діалогу – в розумінні процесу «почергового обміну репліками», «розмови двох і більше осіб» тощо. Спираючись на згадане вище розуміння конструктивності та семантику терміну «діалог» (де частка «діа-», означає «наскрізний рух, проникнення, розподілену дію, взаємність, посилення, завершеність»), ми змістили акцент скоріш на характеристику взаємодії, яку називають *діалогічністю*. Мета публікації – виділити ознаки діалогічності як характеристики взаємодії та окреслити принципи її реалізації для соціально-психологічних технологій діалогічного характеру.

Результати дослідження. Феномен діалогу здавна цікавив представників самих різних дисциплін: від античних філософів до надсучасних розробників штучного інтелекту. Так, М. Бахтін розглядав діалогічні відносини як міжособистісні за своїм психологічним сенсом і комунікативні за формою висловлення (Панова Л., 2009). Але характеристика «діалогічності» стосується не тільки взаємодії міжособистісної. У дослідженнях Г.О. Балла щодо розвитку особистості ми зустрічаємо «внутрішню діалогічність» в якості необхідної умови розвитку особистості. А діалог, на його думку, має не зупинятися на етапі досягнення взаєморозуміння та взаємної поваги сторін, а прагнути, наскільки можливо, корисного синтезу зіставлюваних позицій (Балл, Медінцев,

Нікуленко & Російчук, 2007). Залишаючи за межами даного огляду діалогічність в розрізі «взаємодії культур», на основі аналізу наукової літератури окреслимо невід’ємні *характеристики діалогічності* взаємодії.

Передусім, діалог, як форма взаємодії двох і більше осіб, сутностей, наукових, культурних чи світоглядних позицій, передбачає наявність мети. На рівні побутового вживання поняття діалогу застосовується до будь-якого обміну репліками на кшталт розмови про погоду, обміну привітаннями тощо. Діалогу ж в науковому розумінні від часів Сократа, Платона, Сковороди іманентно властива орієнтованість на пошук істини, творення нових спільних для учасників взаємодії сенсів. Вже у творах Платона (знамениті «Діалоги») діалогічність виступає в ролі філософської концепції, методу спілкування і пізнання дійсності. В них розкрита головна якість діалогу як способу пізнання світу: *можливість* переходу від знання до розуміння (Тезаурусний аналіз..., 2007, с. 10). Другою ознакою діалогічності взаємодії є висока *цінність* *пошукуваної істини/сенсів* для кожного з її учасників. Інакше діалог легко перетворюється в полілог (багатоголосся) або ж прихований монолог, як це ми можемо досить часто спостерігати в освітній взаємодії. По-третє, діалогова взаємодія має суб’єкт-суб’єктний характер та передбачає рівність, точніше, *рівноправність* її учасників в рамках власне діалогу. Мається на увазі рівноправність не статусна (не можуть бути статусно рівноправними вчителі, батьки та учні, керівник і підлеглі, початківці і майстри тощо), а саме рівність в розрізі дотримання комунікативних прав. Тому ознаками діалогічності як спілкування рівних є *толерантність* до інакшості як відкритість до невизначеності, до можливостей /ймовірностей, до позиції іншого, відповідальність кожного за процес і результат. Важливою ознакою є змістовність спілкування – наявність обміну сутнісними ознаками, без чого діалог вироджується в розмову «ні про що». Діалогічність креативна, вона обов’язково передбачає вичленування чи формування нового сенсу в позиціях учасників, оскільки діалог власне і є одним із методів пошуку істини і смислотворення. Діалогічність взаємодії неможлива і без наявності таких ознак,

таких як взаєморозуміння, раціональної взаємодії у сфері комунікативної і практичної діяльності і має мати вимірюваний результат.

Що ж виступає *результатом* діалогічної взаємодії? Однією із суттєвих і необхідних ознак діалогу є розходження в позиціях його учасників, наявність різниці їхніх потреб, інтересів. Творення нових сенсів, смислів передбачає рух через прірву невідповідності і невідомості, від наявного до бажаного чи очікуваного з готовністю до прийняття непередбачуваних нюансів. Між учасниками діалогу (включаючи внутрішній, культурний, соціальний) завжди віднаходиться неспівпадіння цінностей і смислів, яке потребує суміщення. Однак треба розуміти, що за значних, кардинальних відмінностей інтересів і цінностей діалог не має приймати форму дискусії, оскільки остання поляризує і ускладнює віднайдення спільних сенсів представниками критично несумісних позицій. В такому випадку в діалогічній взаємодії мова йде про хоч яке наближення позицій, пошук хоча б спільної мети, яка направлятиме рух учасників комунікативної взаємодії до діалогу. Адже саме *суміщення, формування нового, спільного сенсу і є основним результатом діалогу*.

Плутанина трапляється, коли під видом діалогу пропонується монолог. Монолог може відбуватися в формі потенційного діалогу, коли в ньому міститься розходження певних позицій, спірні поняття, які виводять на діалог або ж представляти собою діалогізований монолог, що часто трапляється в освітній взаємодії. Наприклад, коли вчитель готує «урок-діалог», залишаючись єдиним носієм «правильного» сенсу, повністю організовує (задає) процес обміну репліками аж до впливу на їхній зміст. Принципова різниця в тому, що діалог передбачає наявність права на ініціативу, суб'єктивує учасників, а монолог, у які б форми він не рядився, залишає іншим учасникам лише право на відгук і певним чином «об'єктивізує» їх. Тоді як «діалогічне спілкування заохочує людей думати, спонукає слухати, сприяє уточненню власної позиції, заохочує висловлюватись, надихає бути співучасником у прийнятті спільного рішення, вирішувати проблеми спільно» (Петренко, 2015, 2017). У словнику термінів з конфліктології за редакцією М.І. Пірен діалог розглядається як

«цивілізована форма цілеспрямованої двосторонньої духовної взаємодії різних суб'єктів у процесі реалізації ними своїх прав і повноважень в різних сферах суспільно-політичного, економічного, соціального і духовного буття» (Словник, 1995, с. 65-66). Як бачимо, *ключовими положеннями у визначенні діалогічності* є повага, визнання права опонента на власну позицію, відмова від монопольного володіння істиною, переконування справедливістю аргументів, а не маніпулятивним за природою тиском на волю і точку зору з позиції сили, статусу, задля набуття вторинної вигоди тощо.

З соціально-психологічної точки зору ми розглядаємо таку характеристику взаємодії як діалогічність передусім з точки зору дотримання «комунікативних прав». Кожен і суб'єктів діалогічної взаємодії має незаперечне право на самовизначення, власну систему цінностей, індивідуальність і своєрідність, незалежність і суверенітет, на гідність, повагу і відстоювання власних прав. Сутність діалогічності – в рівноправності суб'єктів взаємодії. Право мати ініціативу, власну позицію щодо позиції іншого (його істини), право на ставлення до істини іншого, на прийняття і неприйняття істини іншого, право змінювати позицію іншого, надаючи аргументи, а не шляхом маніпулятивного тиску. Діалогічність передбачає наявність спільного контексту, спільність тем, способів вираження, взаємну відповідальність за результат взаємодії. Діалогічність у взаємодії потребує наявності спільного культурного контексту, об'єднуючого дискурсу, бо інакше матиме місце імітація «взаємодії» на несумісних смислових, ціннісних, понятійних рівнях.

Саме таку «діалогічність» ми мали на увазі, закладаючи можливості взаємодії учасників освітнього процесу засобами комплексної соціально-психологічної технології (КСПТ) підтримки освітніх реформ «КІТ-ПРО» (Гриценко & Капустюк, 2021). Технологія діалогічного характеру має створювати «каркас», формо- і сенсоутворюючий «скелет» процесу, який забезпечує відтворюваність його характеристик. При її розробці необхідно враховувати, що соціальна реальність не є сталою, а конструється в процесі діалогу. І саме діалоговий характер взаємодії гарантує, що вона буде спільною і

зрозумілою для всіх його учасників. Правильно сконструйована технологія має задавати для учасників низку можливостей для створення і реалізації змін. Сам по собі смисл виникає в процесі, його важко запрограмувати. На думку одного з найвідоміших дослідників освітніх змін Майкла Фуллана (2011) зміни не можна планувати, оскільки вони самоорганізуються, проте на них можна надихнути. В ході «рівноправного» обговорення здійснюється не лише пошук інформації і сенсів, а і рефлексія, подальше усвідомлення віднайденого і змін, власного ставлення до них, що саме по собі є фіксацією «проміжних результатів», яка, разом із насиченням афіліативної потреби в процесі взаємодії, стимулює дофамінову систему очікування винагороди і є мотивуючим фактором до продовження взаємодії. Так, діалогічність, навіть на нейрофізіологічному рівні, сприяє формуванню системи самопідкріплення взаємодії. При конструюванні СПТ також враховується, що зміни відбуваються за умови поширення нових ідей, метафор, що дає можливість кинути виклик усталеному, розглянути альтернативи та спонукати учасників діяти для зміни системи. Саме тому при проектуванні СПТ діалогічного характеру на організаційному рівні важливо створювати такий простір (умови), які дозволяють учасникам в режимі реального часу дійти згоди щодо потрібних змін і способів їхнього здійснення аж до визначення особистого вкладу і відповідальності за їх реалізацію.

Висновок. Забезпечення умов для знаходження спільної мети, суміщення позицій через віднайдення спільних цінностей, зближення наявних та творення нових сенсів із дотриманням принципу «комунікативних прав» визначають таку характеристику взаємодії як діалогічність. Хоча іноді видається, що ознака діалогічності іманентно властива соціально-психологічній взаємодії, в освітньому процесі наявні підміни діалогу псевдодіалогом, коли за зовні «діалогічними» формами відбувається «об'єктивація» менш статусних учасників, котрі стають пасивними виконавцями волі «старшого» за рангом або демонструють пасивні чи активні форми опору пропонованим змінам, що суперечить основному принципу конструктивності взаємодії – збереженню і прирощенню ресурсу її учасників. Саме тому дотримання перерахованих ознак

діалогічності є умовою конструктивності і доцільності взаємодії.

Список використаних джерел

Балл, Г. О., & Папуча, М. В. (2007). *Діалогічність як форма існування і розвитку особистості*. Ніжин, Міланік.

Васютинський, В.О.& Ліщинська, О.А. (2009) Розроблення інструментарію для визначення передумов потенційної вразливості спільноти до деструктивних впливів. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 23 (26).

Гриценко, Л. І. & Капустюк О.М. (2021) Комплексна інтерактивна технологія підтримки освітніх реформ «КІТ-ПРО»: підсумки та перспективи застосування. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 48(51), 154-168.

Гурлева Т.С. (2018) Діалогічність як пріоритетна характеристика особистісної взаємодії у сучасній школі. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми*. Матеріали всеукраїнської конференції з міжнародною участю, Київ, 63-66.

Панова, Л. Н. (2009). М. М. Бахтин и Ю. М. Лотман: диалог о диалоге. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*, (6), 57-60.

Петренко І.В. (2015) Особливості побудови соціального діалогу в освітньому вимірі. *Особистість у сучасному світі*. К., ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2, 194-197.

Тезаурусний аналіз мирової культури: сб. науч. тр. (2007) В.А. Луков (ред.), М., Изд-во Моск. гуманит. ун-та., (12).

Фуллан, М. (2011). *Вибір неправильних драйверів для реформування всієї системи*. Мельбурн. Австралія: Центр стратегічної освіти.

Шаблінський, І. (2003). Конструктивна взаємодія (в контексті соціологічних поглядів П. Сорокіна). *Політичний менеджмент*, 3, 133-142.

ЕКСПЕРТИЗА ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В СЕРЕДНІЙ ЛАНЦІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Дзюбко Л. В.
Dziubko Liudmyla V.,